

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית
הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

פרשת שמיני שנת ה'תשע"ט עלון 30

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא" (נחמיה ח: ח) הגייה נכונה והסבר לתורה ולמפרשיה

תורת הצורות – אותיות שורש ומוספיות

רוב המילים בעברית נוצרו משילוב של שורש ותבנית. בתוך המילה קִטְרַת מזהים את השורש קט"ר. אם נשמיט את אותיות השורש נקבל את התבנית סִסְסַת, וכך גם המילה הִקְטִיר מורכבת מן השורש קט"ר ומן התבנית הִסְסִים.

בפועל התבנית מורכבת משורש ובניין ואילו בשם העצם התבנית מורכבת משורש ומשקל.

כאשר בודקים איך מילה נוצרה, בודקים את צורת היסוד שלה ולא את הנטיות. בעלון זה נעסוק בדרכי גזירה של שמות.

מוספיות

בתבנית המילה יש תנועות ועיצורים. עיצורי התבנית השכיחים הם העיצורים האמנתי"ו.

למשל העיצורים המודגשים: **מִוְזָה, תְּנִיפָה, שִׁדְפוֹן, שִׁרְפָה.**

עיצורים אלה נוספים לשורש והם חלק מהתבנית של המילה ונקראים "מוספיות". נהוג לכנות את המוספיות של התבנית לפי מקומן ביחס לשורש:

תחילית: האות לפני השורש, כגון: **מִוְזָה, אֶצְבְּעוּ.**

סופית: האות אחרי השורש, כגון: **הוֹטָאת, קָרְבָן.**

תוכית: האות הנמצאת בין עיצורי השורש, כגון: **שִׁעִיר, יְסוֹד.**

התוכיות הן תמיד תנועות.

צורני הנטייה בשם

צורני הנטייה אינם בונים מילים חדשות ממש אלא יוצרים נטיות אחרות לאותן המילים. למשל: קָדוּשׁ – קְדוּשִׁים.

אילו משמעויות יש לצורני הנטייה?

א. נטייה לפי מין דקדוקי היוצרת שתי קבוצות – זכר ונקבה: בְּלוּכָה.

ב. מספר דקדוקי: הצורן מציין האם מדובר ביחיד או ברבים: הַשְּׂלֵמִים.

ג. צורני נטייה לציון שייכות:

דְּבָרָה = הדם שלה, הצורן הַ היא צורן שייכות של נסתרת (היא).

מִבְּשָׂרָם = מהבשר שלהם, הצורן ׀ם הוא צורן השייכות של נסתרים (הם).

משקלי שמות

בפרשתנו מופיעות מילים סגוליות/מלעיליות רבות, שהטעמתן בהברה לפני האחרונה.

משקל קָטֵל: שֶׁקֶץ, הַשָּׂרֵץ, גֹּפֶשׁ, הַנֹּשֵׂר, הַפָּרֶס, שֶׁמֶן, זָרֵשׁ, וְכַבֵּשׁ.
צורת הפסק – הָעֶרֶב.

משקל קָטֵל: עֵגֶל.

משקל קָטֵל: קָדֵשׁ, הַזֹּלָה, וְהַזֹּמֵט, אֶהֱלֵ.

מילים נוספות: הַתְּנַשְּׁמֹת, וְקִשְׁקִשְׁתָּ, הַשְּׂרָצָה, הַנְּאֻכָּלֹת, הַזֹּתָרֹת, וַיִּתְּרָת.

הנמכת תנועה

בְּקִרְבֵי אֶקְדֵּשׁ וְעַל-פְּנֵי כָל-הָעָם אֶכְבֹּד (י, ג)

הפעלים אֶקְדֵּשׁ, אֶכְבֹּד הם בבנין נפעל.

על פי הסימן חד"ק (חיריק, דגש וקמץ) היה צריך להיות חיריק באות אי, אך היות שהיא אות גרונית, חלה הנמכת תנועה ובמקום חיריק היא מנוקדת בסגול.

מהי "הנמכת תנועה"?

בלשון העברית קיימות חמש תנועות: a, o, i, e, u. התנועות נבדלות זו מזו במצב הלשון בחלל הפה ובמצב השפתיים בעת הגייתן. בהגיית התנועות השונות משתנה המיקום של הלשון. הלשון נעה בתנועות קטנות למעלה ולמטה וגם קדימה ואחורה. שינויים אלה במיקומה של הלשון יוצרים את ההבדלים בין צלילי התנועות השונות. אפשר להגדיר את התנועות לפי מיקומה של הלשון בחלל הפה בעת הגייתן (מקום החיתוך):

U, i – שורוק וחיריק = תנועות גבוהות

O, E – חולם, צירה וסגול = תנועות בינוניות

A – פתח וקמץ = התנועה הנמוכה ביותר

העיצורים הגרוניים נהגים במקום נמוך מאד בגרון, על כן הם גורמים להנמכת התנועות שמסביבם.

כיצד יודעים שחלה הנמכת תנועה?

כדי לקבוע אם חלה הנמכת תנועה במילה, נשווה את המילה שלפנינו למילה אחרת באותה תבנית (גוף, זמן ובניין) ללא גרונית.

דוגמאות:

שִׁעַת פתח פתח במקום סגול סגול בתבנית המקורית: הַרְבֵּשֶׁת.

זָרַע סגול פתח במקום סגול סגול בתבנית המקורית: שָׁמַן.

אֶקְדָּשׁ, אֶכְבֵּד סגול במקום חיריק בתבנית המקורית: יִשְׁתָּה, תִּטְמְאוּ.

שם המספר

שם המספר מתחלק למספר מונה ולמספר סודר.

פרשתנו נקראת בשם המספר הסודר – וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי.

מספר מונה: מספר שסופר את העצמים השונים. מתאים למין של שם העצם.

אַרְבַּע רִגְלִים, עֵשֶׂה קְרָשִׁים, זָמַשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה.

מספר סודר: מספר הקובע את מקומו של שם עצם בתוך הקבוצה. מתאים למין ולמספר של שם העצם.

למספר הסודר מ - 1 עד 10 (ראשון עד עשירי) יש צורות מיוחדות, השונות מן המספר המונה (אחד עד עשרה, אחת עד עשר).

ממספר 11 ומעלה צורות המספר הסודר הן כמו המספר המונה בתוספת ה"א הידוע: **בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי, בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית, וְהַטּוֹר הַשְּׁנִי.**

מילה בפרשה

... **מַעֲלַת גֵּרָה** בַּבְּהֵמָה אֲתָה תֹאכְלוּ (יא, ג)

... **וְהוּא גֵּרָה** כֹּלֵי יָגֵר טָבֵא הוּא לָכֶם (יא, ז)

רש"י - **מַעֲלַת גֵּרָה**: מַעֲלָה וּמְקִיָּאָה הָאֲכָל מִמַּעֲיָה וּמְחַזְקַת אוֹתוֹ לְתוֹךְ פִּיהָ לְכַתְּשׁוֹ וּלְטַחְנֵנוּ הֲדָקָה. **גֵּרָה**: כֶּדֶן שָׂמוֹ; וַיִּתְּכֵן לְהִיּוֹת מְגֻזְרֵת מִיָּס הַנְּגָרִים (שמואל ב, יד), שָׂהוּא **נְגָרָה** אַחֲרֵי הַפֶּה; וְתַקְוָמוֹ פְּסָרָה, שָׁעַל יָדֵי הַגֵּרָה הָאֲכָל נִפְסָר וְנִמּוּחַ.

רשב"ם - **מַעֲלַת גֵּרָה** - מעלת את מאכלה **בגרגרת** לאחר אכילתה.

אבן עזרא - ומלת גרה מגזרת: **גרון**.

רד"ק - הרד"ק בספר השורשים משייך את 'מעלה גרה' לשורש גר"ר וכותב: "וענינו **משיכת המאכל בגרון**, כלומר שמחזיר האוכל דרך גרונו ממעיו לתוך פיו לכתשו ולטחנו היטב...".

רש"י הירש - **מַעֲלַת גֵּרָה** - "גרה" נגזרת מ"גרר" ... הוא השורש של "מְגָרָה" = מְסוּר (בלשון המקרא - "אֲבָנִים יִקְרָת כְּמַדּוֹת גִּזִּית מְגָרְרוֹת בְּמַגְרָה מִבַּיִת וּמִחוּץ" (מלכים א' ז, ט); נמצא ש"גרר" פירושו "לנסר").

לפי זה תיבת "גרה" כשלעצמה יש בה את סימן הבהמה טהורה. לכל מעלי הגרה ... חסרות שיניים חותכות בלסת העליונה, ובמקומן יש להם שם לוח קשה ומחוספס, שעליו מוליכות ומביאות השיניים החותכות של הלסת התחתונה את המזון, וכך הוא נקצץ, היינו **"מנוסר"**. **מזון שגלעם בדרך זו קרוי "גרה"**. נמצא ששם זה מורה על חסרון של שיניים חותכות בלסת העליונה, וחסרון זה הוא סימן היכר מספיק לבהמה טהורה. כפי שנאמר בחולין (נט.): "כל בהמה שאין לה שיניים למעלה בידוע שהיא מעלת גרה ומפרסת פרסה וטהורה".

וַיִּקְרְבוּ – וַיִּמְצְאוּ , האם משמעותם שווה?

... וַיִּשְׁזַט אֶת-עַגְל הַזֹּזָאֵת אֲשֶׁר-לוֹ: וַיִּקְרְבוּ בְּנֵי אֶהְרֶן אֶת־הָדָם אֵלָיו (ט, ח-ט)
וַיִּשְׁזַט אֶת־הָעֵלָה וַיִּמְצְאוּ בְּנֵי אֶהְרֶן אֵלָיו אֶת־הָדָם וַיִּזְרְקוּהוּ עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:
וְאֶת־הָעֵלָה הַמְצִיאוּ אֵלָיו לְנִתְזוּיָהּ ... (ט, יב-יג)

רש"י – וַיִּמְצְאוּ: לָשׂוֹן הוֹסְטָה וְהִזְמָנָה.

אבן עזרא – וַיִּמְצְאוּ: מִגִּזְרַת "מִצָּא" (ה, כב); שִׁמְצָאוּ בִשְׁעַת הַצּוֹרֵךְ.

מדוע בקרבן חטאת נכתב: וַיִּקְרְבוּ בְּנֵי אֶהְרֶן אֶת־הָדָם אֵלָיו (פסוק ט)
ובקרבן עולה נכתב: וַיִּמְצְאוּ בְּנֵי אֶהְרֶן אֵלָיו אֶת־הָדָם (פסוק יב) ?

מסביר "הכתב והקבלה":

... ויש הבדל בין 'והקריבו' ובין 'והמציאו',

הקרבה נופל על המקריב דבר אל הברו אע"פ שאינו נותן אותו אל ידו, כמו "בספל אדירים הקריבה חמאה" (שופטים ה, כה),

אבל המצאה אינו אלא שנותנו לידו, כי מצא בקל (בבנין קל) על דבר שבא לידו, כמו שאמרו 'ומצאתה דאתא לידיה משמע', ובהפעיל כשממציאו מיד ליד עד יד הברו.

ולכן בחטאת לבד אמר 'ויקריבו' כי דם חטאת לבד נותן באצבע, ואם כן המזרק ביד המקריב ואהרן טובל בו אצבעו, וכן אמר ויטבול אצבעו בדם וזהו 'והקריבו'.

אבל עולה ושלמים שזורק מן המזרק, היו צריכין לתת המזרק בידו וזהו 'וימציאו' שהם המציאו אותו לידו (רנ"ו).

יתכן שמכאן המשמעות בלשון ימינו: להמציא אישורים/מסמכים = להגיש אישורים.

וְכָל-מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתָּה (יא, לד)

אבן עזרא – וְכָל-מִשְׁקָה – שָׁם; "וְאֲנִי הֵייתִי מִשְׁקָה" (נחמיה א, יא) – פועל.

לפנינו שם בצורת הבינוני מבניין הפעיל מִשְׁקָה, ופועל בנפעל בעתיד – יִשְׁתָּה. הפועל מנוקד על פי הסימן חד"ק – חיריק דגש וקמץ.

זְרוּעַ – שם תואר או שם עצם?

וְכִי יִפֹּל מִנְּבִלְתָּם עַל-כָּל-זְרוּעַ זְרוּעַ אֲשֶׁר יִזְרַע טָהוֹר הוּא (יא, לז)

רש"י –

זְרוּעַ זְרוּעַ: זְרוּעָה שֶׁל מִינֵי זְרַעוֹנִים; זְרוּעַ שֶׁסֶד דְּבַר הוּא, כְּמוֹ וַיִּתְּנוּ לָנוּ מִן הַזְרָעִים (דניאל א).

אבן עזרא –

שם התואר כמו פעול, או הם שני שמות, והעד: ונותן להם זרעונים (דניאל א, טז).

רמב"ן –

זרע זרוע – זרע של מיני זרעונים, זרוע – שם דבר, ויתנו לנו מן הזרועים (דניאל א, יב).

רש"י: צירוף של שני שמות – שם פעולה זריעה וזרעונים.

א"ע: שם ותואר או צירוף של שני שמות.

רמב"ן: צירוף של שני שמות.

וְהַמִּכְסָּה

וְאֶת־הַחֲלָבִים מִן־הַשּׁוֹר וּמִן־הָאֵיל הָאֵלִיָּה וְהַמִּכְסָּה וְהַכִּלִּית וַיִּתְּרַת הַכֶּבֶד (ט, טז)

רש"י –

וְהַמִּכְסָּה: חֶלֶב הַמִּכְסָּה אֶת הַקֶּרֶב.

רמב"ן –

המכסה: חלב המכסה את הקרב. לשון רש"י.

ואיננו נכון בעיני, כי למה יזכיר החלב הזה ולא יזכיר החלבים האחרים.

אבל על דעתי: המכסה – שם לכלם, כי כל חלב שיקרב לגבי המזבח הוא מכסה, כי האחד חלב המכסה את הקרב, והשני כל החלב אשר על הקרב, וגם הוא מכסה, והחלב אשר על הכליות יכסה עליהן, וכן אשר על הכסלים. וכמו שאמרו (בבלי חולין צ"ג): חלב שהבשר חופה אותו מותר, שעל הכסלים אמר רחמנא ולא שבתוך הכסלים. והנה הכתוב הזה נמשך למעלה: וימציאו בני אהרן אליו את הדם (ויקרא ט"ז"ח) – של שור ואיל הנזכרים, ואת החלבים מן השור, אבל מן האיל המציאו אליו האליה והחלב, ומשניהם הכליות ויותרת הכבד.

רש"ר הירש -

והמכסה - לדעת הרמב"ן, אין זה קיצור לשון של "חלב המכסה את הקרב", אלא שם לכל החלב הקרב על המזבח. שכן תכונתו המובהקת של חלב היא שאינו מעורב עם הבשר, אלא שוכב על האיברים ומכסה אותם.

המכסה = שם בצורת הבינוני בבניין פיעל. על פי הרמב"ן זהו שם כולל לכל החלבים המכסים את האברים הפנימיים.

הביטויים "מלבד" ו"חוץ מ" - דומים או מנוגדים?

מִלְבַּד (ויקרא ט, יז) - **זוּיץ בְּמִנְיָי** (קהלת ב, כה)

יש המפרשים את הביטוי "מלבד" במשמעות של הוספה, ואילו את הביטוי "חוץ מ-" במשמעות של "להוציא מהכלל, למעט". ואולם, לפחות על פי התרגום בתורה ובקהלת, שני הביטויים דומים ומתורגמים "בר מ" = "חוץ מ".

מִלְבַּד עֵלַת הַבֶּקֶר (ויקרא ט, יז)

אוּנְקָלוּם - "וְקָרִיב יָת מִנְחָתָא וּמָלָא יְדָה מְנָה וְאַסְק עַל מְדָבְתָא בְּר מְעַלַת צְפָרָא".
כלומר: יקטיר את המנחה על המזבח חוץ מעולת הבוקר.

רש"י - **מִלְבַּד עֵלַת הַבֶּקֶר**: כָּל יֵלֵךְ עֲשֶׂה אַחַר עוֹלַת הַתְּמִיד.
כלומר: יקטיר את המנחה **בנוסף** לעולת התמיד.

אם כן, לפי התרגום ורש"י לשני הביטויים משמעות זהה: מלבד = חוץ מ = בנוסף ל, ובלשון המקורות: מלבד = בר מעלת צפרא = אחר עולת התמיד. בכל המקומות בתורה שבהם מופיעה המילה "מלבד" משמעותה - "בר מ".

"זוּיץ מ -"

הביטוי "חוץ מ-" מופיע במקרא פעם אחת בספר קהלת:

"כִּי בָנֵי יֵאָכְלוּ וּבָנֵי יִזְוֹשׁוּ זְוִיץ בְּמִנְיָי" (קהלת ב, כה)

גם בקהלת התרגום הוא "בר מני" כמו במילה "מלבד".

הביטוי "חוץ מן" נפוץ בלשון חז"ל ותרגומו: "בר מן". פירושו "להוציא מהכלל, למעט". למשל: "על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ, חוץ מן היין וכוי" (ברכות פ"ו, מ"א).

אם כן, התשובה אינה חד משמעית. יש הרואים בשני הביטויים דמיון ויש המפרשים אותם בצורה מנוגדת. בימינו נוהגים להבחין בין שני המושגים: "חוץ מ" מצוין מיעוט – כמו בלשון חז"ל, "מלבד" – מצוין תוספת.

ניבים וביטויים

אֵשׁ זָרָה (י, א)

– מעשה לא רצוי.

וּלְהַבְדִּיל בֵּין הַקִּדְשׁ וּבֵין הַזֶּזֶל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר (י, י)

– להבדיל בין דבר חשוב לדבר שאינו חשוב, להבדיל בין העיקר לטפל.

כִּי-מִעֲלָה זָרָה הוּא (יא, ד; יא, ה)

– העלה גרה – לעס מחדש אוכל שכבר הורד לקיבה, בהשאלה: חזר על עצמו, חזר על דבריו בצורה טרחנית.

עריכה לשונית: כוכבה גרסון הארות, הערות ובקשה להצטרף לרשימת התפוצה: jelbirt@gmail.com